

**ВЕРБАЛЬНА ТА НЕВЕРБАЛЬНА ПРЕДСТАВЛЕНІСТЬ
АСИМЕТРИЧНОСТІ МОВЛЕННЄВИХ СТАТУСІВ КОМУНІКАНТІВ В
АСПЕКТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХ РОЛЬОВИХ ТА СУБ'ЄКТНИХ МОДУСІВ**

Анотація: Автор аналізує експлікацію асиметричності мовленнєвих статусів комунікантів в аспекті кореляції соціального та психологічного рівнів інтеракції.

Resume: The author analyses interlocutors asymmetric speech status explication. This is done in the aspect of correlation of social and psychological levels.

Останні десятиріччя ХХ століття характеризувалися зміною наукової парадигми в мовознавстві: на перший план вийшли когнітивні та комунікативні дослідження, які розкривають базові відносини між мовою та людиною. Як зазначає О.О. Селіванова, однією з найважливіших проблем сучасної лінгвістики є дослідження комунікативної взаємодії індивідів, орієнтоване на їхнє діалогічне взаєморозуміння у співвідношенні з параметрами мови, середовища і культури [14,7]. Різноманіття суб'єктів спілкування та складність взаємовідносин між ними, варіативність ситуацій мовленнєвої взаємодії та специфіка етикетних норм, на яких базується мовленнєва комунікація, роблять її вивчення однією з найскладніших проблем.

Інтерес сучасних лінгвістів до проблеми дослідження фактору адресата (Н.Д. Арутюнова [2], О.П. Воробйова [7], А.Д. Белова [3], Т.Г. Винокур [6], Г.Г. Почепцов [12], О.В. Полонский [11]) пояснюється відносно невеликим обсягом комунікативно релевантних знань антропоцентричного характеру та прагненням сягнути глибин таїни спілкування.

Об'єктом даного дослідження виступає мовленнєвий статус адресата. Предмет – його представленість в сучасному англomовному художньому дискурсі. Мета даної статті полягає у вивченні експлікації мовленнєвого статусу адресата за умов асиметричності взаємовідносин між комунікантами.

Розглядаючи адресата як мовну особистість, модель якої є трьохмірною та представляє собою ієрархію трьох рівнів: (0) – вербально-семантичного (асоціативно-семантичного), (I) – тезаурусного (лінгвокогнітивного), (II) – мотиваційного (мотиваційно-прагматичного) [8, 60-62], ми приймаємо синтезуючу модель О.С. Кіреєвої [9], що полягає у співвіднесенні трьох рівнів особистості з трьома его-станами / психологічними ролями людини (Дитина, Дорослий, Батько), представленими у трансактному аналізі Е.Берна [4].

Вважаємо, що такий підхід до вивчення адресата як мовної особистості є релевантним для співвіднесення рольового аспекту буття, поведінки людини (соціокультурні ролі) та суб'єктного аспекту (психологічні ролі / его-стани), представленого внутрішніми / психологічними характеристиками людини, притаманними їй споконвічно.

Виходячи з положень трансактного аналізу стосовно того, що его-стани Батька та Дитини містять в собі, що найменше дві іпостасі – “позитивну”[+] та “негативну” [-], з огляду на вивчення вербальної та невербальної маніфестації мовленнєвого статусу адресата в сучасному англomовному художньому дискурсі, представляється релевантним розгляд таких комбінацій трьох складових суб'єктного модусу як: [Д - Д], [Д - Ди(+)], [Д - Ди(-)], [Д - Б(+)], [Д - Б(-)], [Ди(+)- Ди(+)], [Ди(+)- Ди(-)], [Ди(+)- Б(+)], [Ди(+)- Б(-)], [Ди(-)- Ди(-)], [Ди(-)- Б(+)], [Ди(-)- Ди(-)], [Б(+)- Б(+)], [Б(+)-Б(-)], [Б(-)- Б(-)], де Д – Дорослий, Б – Батько, Ди – Дитина.

Дане дослідження зосереджене на вивченні асиметричності мовленнєвих статусів комунікантів на прикладі інтеракцій, що протікають на психологічному рівні [Б(+)- Ди(+)], [Б(+)- Ди(-)].

Аналіз фактологічного матеріалу дозволяє констатувати, що інтеракція між закоханими на різних психологічних рівнях (суб'єктний модус) представляє широкі можливості для експлікації нерівності їх мовленнєвих статусів.

Трансакція на рівні “турботливий” Батько – “слухняна” Дитина [Б(+) – Ди(+)] може характеризуватися рівністю мовленнєвих статусів закоханих, але також свідчити про домінантність суб’єктного модусу “розуміючого” Батька, що експлікується за допомогою вербальних та невербальних засобів.

Тип ситуації:

соціальний рівень/рольовий модус: коханець (Charles) – коханка (Fiona)

психологічний рівень/суб’єктний модус: Дорослий /“турботливий” Батько – “слухняна”, “розгублена” Дитина:

Чарльз намагається застерегти та попередити Фіону стосовно підступних намірів її чоловіка.

“For God’s sake, Fiona! I know you. You’re sensible, intelligent woman. Stop letting your emotions run your life. Don’t let your imagined love blind you to this awful truth!”

У даній трансакції Чарльз спочатку обирає для себе психологічну роль Дорослого (вербальним сигналом суб’єктного модусу Дорослого виступає фразеологізм “for God’s sake” – “за ради Христа”) та поступово переходить на психологічний рівень “турботливого” Батька, який безперечно головує в цій інтеракції. Директиви (“*Stop letting your emotions run your life. Don’t let your imagined love blind you to this awful truth!*”) мають на меті вплинути на емоції та переконання коханої жінки.

Реакція-відповідь Фіони інспірована суб’єктним модусом “слухняної”, “розгубленої” Дитини і представлена емоційним вокативом, що імплікує невпевненість та хвилювання.

“Oh, Charles.”

Впевнившись у правильності обраної тактики, Чарльз продовжує переконувати Фіону з позиції “турботливого” Батька. Асертив (“*I care for you*”), комісиви [5, 54-55] (“*I can’t let this happen to you, and I can’t let you go on this way.*”) яскраво експлікують цю психологічну роль.

“Fiona, you know I wouldn't be telling you this if I didn't want to help you. I care for you, very much. I can't let this happen to you, and I can't let you go on this way. Do you want to go back to Lochinver Castle?”

Фіона реагує на квеситив з позиції “слухняної”, “розгубленої” Дитини, яка не може самостійно дати собі раду.

“No, not yet.”

Чарльз знову звертається до психологічної ролі Дорослого з тим, щоб за допомогою раціональних доводів закріпити вплив на адресата.

“When? A month, two months? Time isn't going to change anything.”
(K.Blickle: 228).

Вербальними індексами суб'єктного модусу Дорослого виступають: (1) квеситив, виражений еліптичним питальним реченням, представленим питальним словом *when*; (2) генералізоване висловлення (*“Time isn't going to change anything.”*).

Асиметричність мовленнєвих статусів комунікантів у даній інтеракції схематично має вигляд $A_2 < A_1$ (де A_2 - адресат висловлення, A_1 – адресант). Значно нижчий мовленнєвий статус адресата проявляється наявністю: (1) меншої кількості реплік-відповідей; (2) їх відносною непоширеністю.

Трансакція на рівні “турботливий” Батько – “слухняна” Дитина [Б(+) – Ди(+)] є додатковою та відноситься до розряду безконфліктних, так як вектори стимулу та реакції не перехрещуються: очікування Дитини та Батька співпадають. Мовленнєві статуси закоханих при цьому типі трансакції можуть бути симетричними чи асиметричними. За умов їх (статусів) нерівності мовленнєвий статус “турботливого” Батька буде завжди вищим за мовленнєвий статус “слухняної” Дитини. Інтеракція в межах даного типу трансакції характеризуватиметься асоціативним спрямуванням за умов, що комуніканти і подалі будуть виконувати обрані психологічні ролі, де “слухняна” Дитина завжди готова прислухатися до порад “турботливого” Батька та коректувати свою вербальну і невербальну поведінку згідно до його вимог.

Трансакція між закоханими на рівні “турботливий” Батько – “неслухняна” Дитина [Б(+)-Ди(-)] представляє собою конфліктну форму взаємодії, що характеризується нерівністю мовленнєвих статусів комунікантів.

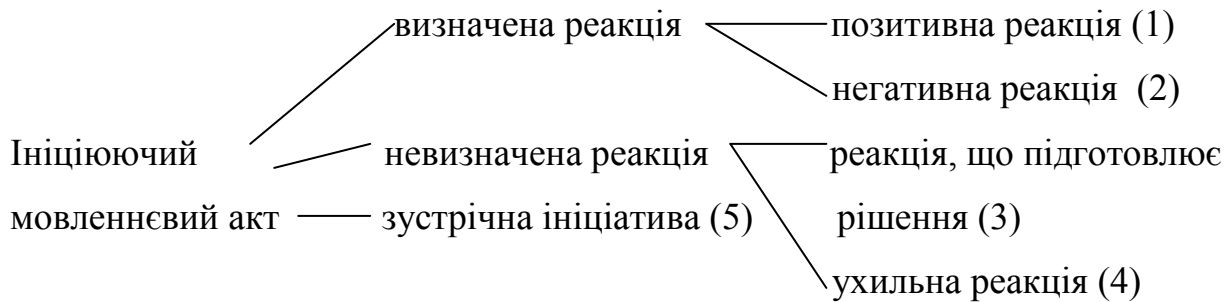
Конфлікт (від лат. *conflictus* зіткнення) розуміється як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів або суб’єктів взаємодії. В основі будь-якого конфлікту лежить ситуація, яка включає суперечні позиції сторін з будь-якого приводу, або суперечні цілі та засоби їх досягнення у даних обставинах, чи розбіжність інтересів, бажань, прагнень опонентів і т.п. [13, 174]. Мовні особливості конфліктів досліджуються на різних рівнях: лексичному, морфологічному, синтаксичному, прагматичному. Конфлікти на прагматичному рівні можна представити як сукупність трьох характеристик:

- 1) між двома співрозмовниками існує незгода;
- 2) межі незгоди експліцитно визначені та пов’язані з наявністю протиріччя між двома висловленнями p та q (наприклад, вивід p' з p (або q' з q) вступає в протиріччя з q (або p));
- 3) незгода проявляється як мінімум в одній мовленнєвій взаємодії, в момент закінчення якої один із співрозмовників бере верх над іншим [Trognon цит. за 16, 177].

Конфлікт – зіткнення та протиставлення ілокутивних намірів співрозмовників, що проявляється вже на рівні взаємодії мовленнєвих актів та породжує різні види комунікативної дисгармонії, прагматичних парадоксів, наприклад, непокора, ігнорування чи несумісність бажань, що в загальному вигляді відповідає формулі $A \text{ Vol } [X] \quad B \text{ Vol } [\text{not-}X]$, де Vol – предикат волевиявлення, X – пропозиційний зміст ініціюючого мовленнєвого акту, not-X – пропозиційний зміст реагуючого мовленнєвого акту, що вступає у протиріччя з X [17, 112-113].

Причиною конфлікту може стати реагуюча репліка адресата на ініціюючий хід мовця при тому, що “власне прагматична зв’язність” [1, 62] не порушена, тобто мовленнєві акти узгоджуються за ілокутивною функцією: за питанням йде

відповідь, за ствердженням – підтвердження або заперечення, за спонуканням – згода або заперечення [10, 306-307]. Співвідношення реплік в цьому випадку відповідає програмі діалогу. Якщо очікувані реакції на ініціюючий мовленнєвий акт представити у вигляді схеми, запропонованої Хундснуршером:

то очевидно, що конфліктна взаємодія може бути наслідком реакцій, які свідчать про протилежність інтересів А і В (реакція 2), про небажання В ані прийняти, ані відхилити мовленнєвий акт А (реакція 4), про прагнення В “робити особисту гру” (реакція 5) [15, 41-42].

Причиною конфлікту можуть також виступати непрямі реакції на висловлення, орієнтовані на умови мовленнєвого акту, його презумпцію (пресупозицію) [10, 309-312], а також на слововживання, тон мовлення і т.п. В цьому випадку відсутня узгодженість реплік за ілокутивною силою, але присутня зв’язність, яка розуміється широко, як змістовна співвіднесеність реплік при тому, що діалогічна реакція не задовольняє комунікативному запиту співрозмовника, порушує програму діалогу [1, 62].

Розглянемо, як проявляється конфлікт між закоханими на прагматичному рівні та як представлений мовленнєвий статус адресата в конкретній мовленнєвій взаємодії (транзакція на рівні “турботливий” Батько – “неслухняна” Дитина).

Тип ситуації:

соціальний рівень/рольовий модус: коханець (Paul) - коханка (Jane)

психологічний рівень/суб’єктний модус: “турботливий” Батько – “неслухняна” Дитина/ “слухняна” Дитина:

Шляхом шантажу Джейн спромоглася примусити батька Пола зробити їй імплантацію речовини, яка призводить до уповільнення процесу старіння.

Paul got up.

“At least we can tell whether it looks like the right kind of implant,” he said. “Let me see the incision”.

“No!” she exclaimed, and in a tone that startled him. He frowned.

Стимул ініційований “турботливим” Батьком та спрямований до “слухняної” Дитини. Директив (“*Let me see the incision.*”) представляє собою вербальний маркер суб’єктного модусу “турботливого” Батька. Реакція Джейн інспірована психологічною роллю “неслухняної” Дитини. Відмовившись виконувати наказ, адресат завищує свій мовленнєвий статус, але тим самим провокує конфліктний перебіг інтеракції. Конфлікт розгортається на прагматичному рівні як зіткнення та протиставлення ілокутивних намірів співрозмовників.

Наступна репліка-стимул “турботливого” Батька спрямована до “слухняної” Дитини адресата. Він намагається з’ясувати причину неадекватної поведінки коханої. Маркером вищого мовленнєвого статусу Батька виступають квеситиви, які ставлять адресата в залежне положення відповідача. Порухення особистого простору адресата (*He reached a hand towards her.*) віддзеркалює нерівність статусів комунікантів на паравербальному рівні.

“What’s the matter?” he said. “Don’t you want to know whether he gave you the right stuff or not?”

He reached a hand towards her.

Реакція Джейн спровокована “неслухняною”, “імпульсивною” Дитиною, яка намагається захистити себе від посягань ззовні. Це відбивається на вербальному і невербальному рівнях комунікації.

She pulled back into her chair.

“No!” she repeated. “Of course it’s all right. Get away from me! Leave me alone!”

Уживаючи ін'юнктив (*"Get away from me! Leave me alone!"*) та повтор заперечної частки *no*, адресат вдруге завищує свій мовленнєвий статус, порушуючи конвенції спілкування.

"Турботливий" Батько Пола збентежений поведінкою адресата-Дитини, але намагається з'ясувати правду. Висловивши батьківське зауваження стосовно поведінки коханої (*"That isn't making sense."*) та поставивши питання (*"What are you afraid of?"*), "турботливий" Батько ще раз засвідчив, що це він керує перебігом спілкування.

Paul paused, looking down on her curiously.

"That isn't making sense," he said slowly. "What are you afraid of?"

Реакція-відповідь Джейн інспірована суб'єктивним модусом "хитрої" Дитини, яка вдає, начебто нічого не розуміє. Вживаючи "діалогічну цитацію" [1: 50] та квеситив, адресату знову вдається нейтралізувати дисбаланс між його мовленнєвим статусом та мовленнєвим статусом адресанта і навіть завищити свій статус.

"Afraid of? What do you mean?"

Цитація належить до мовних засобів, які свідчать про приналежність мовленнєвої взаємодії до конфліктного типу. Вона прямо пов'язана з прагматичними модальностями – згодою та незгодою (унісоном та дисонансом), а також з різноманітними діалогічними тактиками. Цитація ставить мовця в опозицію до співрозмовника. В даному випадку цитація дає можливість "неслухняній", "хитрій" Дитині виграти час, щоб продумати свою подальшу тактику поведінки.

Але пильний погляд "турботливого" Батька змушує Джейн активізувати суб'єктивний модус "слухняної" Дитини, яка вже визнає вищий мовленнєвий статус Батька. Це віддзеркалюється в уживанні адресатом-жінкою реквестиву (*"Please get out of the way"*), що відразу ставить її у залежне від співрозмовника положення.

He still stood looking at her. She said: "I'm sick of this. I told you what happened, and I'm tired. Please get out of the way. I want to go to bed." (Wyndham: 99-100).

Схематично мовленнєву взаємодію на психологічному рівні “турботливий” Батько – “неслухняна”, “імпульсивна” Дитина можна представити наступним чином: $A_2 > A_1$, де суб’єктний модус адресата (A_2) представлений “неслухняною”, “імпульсивною” Дитиною. Така Дитина не визнає Батьківський авторитет, вона - бунтар, що кидає виклик соціальним стереотипам. Зміна суб’єктного модусу Д(-) на Д(+) призводить і до зміни мовленнєвого статусу адресата: в транзакції на рівні [Б(+) – Ди(+)] мовленнєвий статус адресата вже є нижчим за мовленнєвий статус адресанта, тобто $A_2 < A_1$.

Вивчення фактологічного матеріалу дозволяє виділити наступні маркери дисоціативно-спрямованої мовленнєвої взаємодії між закоханими, що віддзеркалюють асиметричність мовленнєвих статусів комунікантів ($A_2 > A_1$, $A_2 < A_1$, де A_2 – мовленнєвий статус адресата, A_1 – мовленнєвий статус адресанта): лексичні маркери незгоди; невідповідність мовленнєвих актів за ілюктивною силою; уживання закоханими директивів (вимог, наказів), які досить часто поєднуються з невербальними маркерами переваги – порушенням особистісного простору співрозмовника з низьким статусом.

Дослідження мовленнєвого статусу адресата як відбиття характеру міжособистісних відносин між комунікантами та його представленість в художньому та інших типах дискурсів є актуальним та потребує подальшого вивчення.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Диалогическая цитация (к проблеме чужой речи) // Вопросы языкознания. – 1986. – № 1. – С. 50-64.;
2. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. Сер. Лит. и яз. – 1981. – Т. 40, № 4. С. 358-367.;
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: Киевск.ун-т им. Т. Шевченко, 1997. – 310 с.;
4. Берн Э. Игры, в которые играют люди: Психология человеческих отношений; Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы: Пер. с англ. – СПб: Универс. Книга, М.: АСТ, 1998. – 398 с.;
5. Богданов В.В.

Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты.- Л.: Ленинградский универ.,1990 .- 88с.; 6. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения. – М.: Наука, 1993. – 171 с. ; 7. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Вища шк.,1993. – 200 с.; 8. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.; 9. Киреева Е.С. Структура личности коммуниканта: взаимодействие ролевого и субъектного модусов // Международная коммуникация. Тезисы докладов и сообщений 2-го сибирско-французского коллоквиума. – Иркутск: ИГЛУ, 1997. – С. 35-36.; 10.Падучева Е.В. Прагматические аспекты связности диалога // Изв. АН СССР. Сер. Лит. и яз. – 1982. – Т. 41, № 4. С. 305-313.; 11. Полонский А.В. Категориальная и функциональная сущность адресатности (на материале русского языка в сопоставлении с польским): Дис.. д-ра филол. наук: 10.02.01., 10.02.03 - Белгородский ГУ. - Белгород, 1999. – 451 с.; 12. Почепцов Г.Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения // Языковое общение: Единицы и регулятивы : Межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: КГУ, 1987. – С. 26-38.; 13. Психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494с.; 14. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.; 15. Хундснуршер Ф. Основы, развитие и перспективы анализа диалога // Вопросы языкознания. – 1998. - №2. – С.38-50; 16. Читахова Л.Л. Трилого как форма общения коммуникантов в современном французском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГЛУ. – М., 2001. – 238 с.; 17. Leech G.N. Principles of Pragmatics. – L. – N.-Y: Longman, 1983. – 250 p.

Ілюстративний матеріал: 1. Blickle K. North Sea Mistress. Romance and Revolution in Modern-day Scotland.- N.Y.: Doubleday and Company, Inc., 1977.- 252p. 2. Wyndham J. Trouble with Lichen.-L.: Penguin Books, 1984. - 204p.

Ємельянова, О.В. Вербальна та невербальна представленість асиметричності мовленнєвих статусів комунікантів в аспекті реалізації їх рольових та суб'єктних модусів [Текст] / О.В. Ємельянова // Філологічні студії. - 2004. - № 4(28). - С.110-117.